

Ялгашев Бунёд Махмудович

таянч докторант

Мирзо Улугбек номидаги Ўзбекистан Миллий университети!!

САМАРҚАНД МИЛЛИЙ МЕЪМОРЧИЛИК САЪНАТИНИНГ ЎЗИГА ҲОС ЖИҲАТЛАРИ (ИМОМ МОТУРДИЙ МАҚБАРАСИ МИСОЛИДА)

Дунёдаги ҳар қайси халқ учуй асрлар синовига бардош берадиган бебаҳо маданий мерос қолдириш осой иш эмас. Ўзбек халқи инсониятнинг тафаккур хазинасига салмоқли, бетакрор ҳисса қўшган миллатлардан биридир. Буйга аجدодларимиз бизга қолдириб кетган бебаҳо асори атиқалар, масжиду мадрасалар мисолдир.

Маданий мерос - бу ўтмиш даврларидан инсониятга қолган моддий ва маънавий маданият бойликлари мажмуи ҳисобланади. Янги авлод моддий ва маънавий маданият негизини ҳар гал янгидан яратмайди, балки ўтмишда аجدодлар томонидан яратилган маданий бойликларга таянади.

Маданий мерос объектлари ичида архитектура ёдгорликларининг ўрни юқори ҳисобланади. Зеро, архитектура ёдгорликлари шаҳарнинг ривожини ва тараққиётини кўрсатиб беришга хизмат қилади.

Ҳозирги кунда Ўзбекистондаги тарихий - меъморий обидаларининг катта қисми Урта Осиёга ислом динини кириб келиши натижасида барпо этилган. Ислом дини тарқалган дастлабки даврларда масжидлар қурилишига алоҳида аҳамият беришган. Чунки мақбараларда диний ибодатдан ташқари, чақалоқ туғулиши билан боғлиқ маросимлар, дафн қилиш ва бошқа маросимлар амалга оширилган. Шунингдек, Х асрдан сўнг ислом дини ривожига катта ҳисса қўшган авлиёлар, алломалар ва тарихий шахсларни эъзозлаш ва қабрларини обод қилиш мақсадида қўплаб мақбаралар барпо этилган. Шулар қаторига Самарқанд шаҳрида Имом Ал Бухорий, Имом Ал Мотуридий, Шайх Бурҳониддин Соғаржий, Хўжа Дониёр, Ҳазрати Ҳизр ва бошқа мақбараларни киритишимиз мумкин. Айниқса, Имом ал Мотуридий мақбараси ўзининг тарихи ва қурилиш услуби билан Самарқанд меъморий обидалари орасида алоҳида эътиборга лойиқ.

Имом Мотуридий мажмуаси. Ислом оламида Имом ал-Ҳуда (Ҳидоят имоми) ва Алам ул-Ҳуда (Ҳидоят байроғи) унвонларига сазовор бўлган Абу Мансур ал Мотуридий 870 йиллар атрофида Самарқанд вилоятининг Мотурид қишлоғида таваллуд топган. Абу Мансур Муҳаммадга “Мотурид” номи шу жойда туғилиб, вояга етганлиги учун берилган нисбатдир. Яъни, “Мотурид” - “нима хоҳлайсан” деган маънони англатади.[1, - Б 39]

Имом Мотуридий ёшлигидан диний илмни яхши эгаллайди. Кейинчалик фикҳ ва каломни ўрганиб, машҳур калом илми соҳиби бўлиб этишади. Мотуридий ўз таълимотининг катта қисмини инсон тақдири масаласига қаратар экан, у “инсонда танлаш ҳуқуқи мавжуд” деган ҳулосага келади. Яъни, “инсонда ирода ихтиёри мавжуд экан, у тўғри ёки эгри йўлни ўзи танлайди” деб ҳисоблайди. Калом илми султони Имом Мотуридий 944 йили Чокардиза қабристонига дафн этилган.

Чокардиза қабристони Х асрда қурилган. Қабристон ўрнида ҳарбий қалъа мавжуд бўлган, шунинг учун маҳаллий аҳоли уни Чокардиза, яъни “чокар” - “армия”, “диза” - “қалъа” деб номлаган. Унда Имом Мотуридий қабридан ташқари, Абу Қосим Самарқандий ва Бурҳониддин Марғинони қабрлари ҳам мавжуд. Ислом оламида Чокардиза қабристонинг даражаси Маккадаги Муаллоҳ ва Мадинадаги Боқийя қабристони билан тенг деган таърифни беришади.[2]

Мотуридий мақбараси Регистоннинг шарқий қисмида жойлашган бўлиб, қурилган вақтда маҳаллий аҳоли орасида машҳур зиёратгоҳлардан бири саналган. Манбаларда келтирилишича, ушбу қабристонда 3000 дан ортиқ буюк уламолар дафн этилган.

Мақбаранинг ғарбида Соҳибқирон Амир Темур томонидан Ҳирот ва Машҳаддан келтирилган саййидлар (пайғамбарзодалар) гумбазли дахмаси жойлашган. Мажмуанинг шимол томонидаги супада IX-XVIII асрларга мансуб қабртошлар мавжуд. Мақбаранинг жанубий-ғарбий томонида, боғ ичида машҳур фикҳшунос, мусулмон қонунчилигининг гултожи - “Ал Ҳидоя” асари муаллифи Бурҳониддин Марғинонийнинг қабри жойлашган.

Мақбара XX асрнинг 30 йилларида бузиб ташланган, ҳамда узок йиллар давомида ҳалқнинг миллий ва диний қадриятлари орасидан унитила бошланишига олиб келган. Мақбара 2000 йил 17 ноябрда Имом Мотурдийнинг 1130 йиллик юбилейини нишонлаш муносабати билан қайта тикланди.

Мақбаранинг барпо этилишида ўзбек миллий меъморчилик мактабининг илғор анъаналари қўлланилган бўлиб, бионинг ташқи шакл кўринишидан бошлаб, деворлардаги нақшинкор парчинлар исломий битиклар билан безатилган.

Меъморий мажмуанинг барпо этилиши муҳандислар Р.Салоҳиддинов ва Э.Нуриллаевлар томонидан амалга оширилган бўлиб, унинг қурилишида Самарқандлик машҳур халқ усталари Мирумар Асадов, Матлуб Маҳмудов, Ёқуб Тагиров, Тошпўлат Атоевлар иштирок этишган. [3, -564 6]

Мажмуанинг қурилиш услуби ўзининг ажойиб қиёфаси туфайли кўплаб маҳаллий ва хорижий сайёҳларни ўзига жалб қилади. Бионинг безаклари Марказий Осиё минтақасига ҳос бўлган миллий услубда, яъни ўзбек ўймакорлиги ва ганчнинг анъанавий элементларига (гипс ва гил таркибидаги тошларни олиш натижасида олинган семент материалининг Урта Осиёдаги номи) тўла шаклда қурилган.

Мақбара пишиқ ғишдан мурабаа тархли қурилиш услубида 12x12 метр қилиб қурилган. Мурабаа тархли қурилиш услуби бу IX-XVI асрларга оид Самарқанд меъморий обидаларининг қурилиш жараёнида кенг қўлланилган. Бунда бино асосан мурабаа, яъни квадрат, дойра ва бошқа шаклда қурулади. Бионинг баландлиги эса, гумбазни қўшиб ҳисоблаганда 17,5 метрга тенг. Пойгумбази 24 та кичик равоқларга бўлинган ва ганчкори панжаралар билан безатилган. Пойгумбаз бу - гумбаз ўрнатиладиган асосий қисм. Гумбазнинг гардишсимон остки, бионинг эса устки қисми ҳисобланади. [4] Пойгумбаз гумбазни бинодан баланд кўтариб, ажратиб туради ва бинога салобат бағишлайди.

Мажмуанинг ички ва ташқи кўринишида меъморий эпиграфика, яъни арабча ҳуснихат ёзувидаги безаклар билан безаш саънатидан фойдаланилган. Бу эса IX-XV асрларда ислом динининг Самарқанд миллий меъморчилиги саънатига кўрсатган таъсиридан далолатдир. Араб ёзувидаги безакларни узокдан ўқиш осой бўлиши учун улкан мовий гумбазларни кўтариб турувчи гардишларнинг сатҳи бараварига йирик қуфий ёзувлар билан нақшланган. Пештоқлар сатҳидан ҳам ёзувлар учун алоҳида жой қолдирилиб, улар арабча йирик ҳашамдор “сулс” ва тўғри чизиқли кўп қаторли “насх” ҳуснихатларида ишланган.[5, - 6 б]

Бундан ташқари, Урта Осиё ва Шарқ меъморчилигига илгаридан (VII-VIII асрларда) маълум бўлган, асосан гумбазлар ичини безашда ишланган юлдузеимон безак тури - муқарнасни қўллаш кенг тарқалган. Имом Мотурдий мақбарасининг пойгумбаз ва ганчкори панжараларнинг ўртасидаги жойи ҳам мураккаб тузулишдаги муқарнаслар билан безатилган. Муқарнас бу арабча сўз бўлиб, меъморий безак тури ҳисобланади. Бунда равоқли косачалар устма-уст жойлаштирилади ва мураккаб шакл ҳосил бўлади. Бу безак тури фақатгина биноларнинг ички безакларида эмас, балки ташқи пештоқлар равоқлари ва миноралар гулдасталарининг бош қисмини безашда ҳам кен қўлланилган. Мазкур безак услубини Темурийлар даври меъморий обидаларида, яъни Улугбек мадрасаси, Амир Темур мақбараси, Шоҳи Зинда узлатгоҳидаги Шодимулк мақбарасида ажойиб такрорланмас намуна сифатида учратишимиз мумкин.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, Самарқанд меъморий обидаларининг қурилиш услуби ўзига ҳослиги билан ажралиб туради, шу жиҳатдан, Имом Мотурдий мақбарасининг қурилишида ҳам миллийлик ва ислом дини меъморчилиги ҳамоханглиги кўзга ташланади. Бу эса нафақат, маҳаллий аҳолининг, балки хорижий сайёҳларнинг ҳам эътиборини ўзига тортганда асосий аҳамият касб этади.

АДАБИЁТЛАР:

1. Кавсар Абу ал-Футуҳ ал-Лоикий (Миер). Мотуридия // “Имом ал-Мотурдий ва унинг ислом фалсафасида тутган ўрни” мавзусидаги халқаро конференция материаллари,- Самарқанд. Фан, 2000. - Б 39.

2. <http://www.alexarapov.narod.ru/sam8485.html>
3. Ўзбекистон обидаларидаги дурдона битиклар. “Ўзбекистон маданияти ва санъати форуми” жамгармаси. - Т: Ўзбекистон, 2011. - 564 б.
4. ЎЗМЭ. Биринчи жилд. Тошкент, 2000-йил.
5. Уралов А.С., Эшпўлатова М.Р. Ўрта Осиёда Амир Темур ва Темурийлар даври меъморчилигининг бадиий хусусиятлари. Проблемы архитектуры строительства. № 2. - Самарканд. 2017 й. - 6 б.
6. Tojiahmedova Muyassar. Abu Mansur Al-Moturidi - The Protector Of A Pure Creed. The American Journal of Social Science and Education Innovations. 2020 й. Doi: <https://doi.org/10.37547/tajssei/Volume02Issuel2-35>
7. Шермухамедова, Нигинахон. "Фалсафа." Тошкент: Noshir (2009).